
Maks ERENRAJH

ROMANSA OPASNA PO ŽIVOT

Maksimilijan – Maks Erenrajh, rođen je 15. marta 1921. godine u Travniku (Bosna i Hercegovina), od oca Josifa Erenrajha, i majke Ljubice, rođene Ostojić. Ima stariju sestru Nadu, udatu Jovanović.

U Holokaustu su mu stradali baba i dve očeve sestre, koje su živele u Beču, stric i njegova žena, nastanjeni u Parizu.

Maksimilijan – Maks Erenrajh (Karlo Ostojić) je poznati književnik i dugogodišnji novinar magazina 'Duga' i nedeljnika 'NIN'. Objavio je više književnih i publicističkih dela. Za roman „Karakteristika“ dobio je NIN-ovu nagradu kritike za najbolji roman na srpskom jeziku u 1999. godini. Živi i radi u Beogradu.

Bio je više od 40 godina u braku sa nedavno preminulom Ljiljanom Grujić.

Rođeni stric njegovog dede, Mozes Levi Erenrajh bio je rimski rabin i, kao takav, glavni rabin Italije, učitelj prestolonaslednika Italije u predmetu Starog zaveta i docent za isti predmet na Rimskom univerzitetu. Njegov deda, bankar, koji je živio u Beogradu, dobio je najviše priznanje „Takovski krst“ od kralja Milana, i najviše odlikovanje od turskog sultana „Zlatnu medediju“ za kredite i pomoć prilikom gradnje železničke pruge od Niša do Istanbula.

Jedna od etapa iz moje biografije, ona iz okupacijskog doba od 1941. do 1945. ne bi mogla da se u dovoljnoj meri shvati, ukoliko se podrobnije ne upozna sa ranijim etapama, odnosno onom od godine mog rođenja pa do izbijanja Drugog svetskog rata. To je i osnovni razlog što se vraćam prvim godinama svog života.

Rodio sam se 1921. u Travniku, gde je moj otac vršio dužnost sreškog načelnika. Kršten sam u katoličkoj crkvi Krista kralja a iz moje krštenice proizlazi da je moj otac katoličke vere, rođen u Beču 1889, a da je majka, rođena u Mostaru, pravoslavne vere. Svoje drugo ime, Karlo, dobio sam po svom kumu Karlu Zajdelu, advokatu iz Beča, očevom najboljem drugu iz osnovne škole. U krštenici je pisalo da je moj otac državljanin Austrije i da sam to i ja. Otac je umro 1930. kad mu je bilo 41 godina.

Kao sreski načelnik, službovao je do 1927. u šest gradova, uglavnom u Bosni, pa je zbog tolikih preseljenja napustio taj posao i, nastanio se u Beogradu gde je živio moj deda, direktor filijale austrijske Lender banke. Posle dve godine otac je položio advokatski ispit i zaposlio se u kancelariji advokata Jakova Čelebonovića, dedinog prijatelja. Iz razgovora sa Čelebonovićem, po njegovom povratku iz emigracije iz Švajcarske, saznao sam da se on, po dolasku u Beograd osamdesetih godina devetnaestog veka, zaposlio u dedinoj banci i, kao službenik banke, dobio stipendiju da dovrši pravni fakultet u inostranstvu.

Preko prokuriste Franko – Serb banke u Beogradu, Milana Bernarda, Jevrejina, saznao sam da je, zahvaljujući svojim vezama u Beču, moj deda isposlovao da Čelebonović bude advokat austrijske kneževske porodice Turn Taksis u njih-

*Majka Maksa Erenrajha, Ljubica Ostojić
(snimljeno oko 1910. godine)*

vom sporu sa Kraljevinom Jugoslavijom oko ogromnog kompleksa šuma u Slavoniji u vrednosti od 200 miliona ondašnjih dinara. Na kraju, spor je dobio Čelebonović.

Čelebonović me je upoznao i sa izvesnim podacima o aktivnostima mog dede: zahvaljujući njemu. Lender banka je, preko Prve srpske kreditne banke, dodelila Vajfertovoj pivari veliki kredit za modernizovanje zastarelih fabričkih pogona. Značajnu ulogu moj deda je, prema Čelebonoviću, odigrao i u dobijanju zajma za izgradnju železničke pruge Beograd – Niš: kao predstavnik Lender banke, učestvovao je u pregovorima između konzorcija velikih evropskih banaka i Srbije a, posle dobijanja kredita, bio je sporazumno određen za kontrolora prihoda srpskog Državnog monopola u cilju obezbeđivanja novčanih sredstava za otplatu duga. Zanimljivo je da Čelebonović nijednom nije napravio aluziju na dedino poreklo: za njega on je bio samo Austrijanac. Kasnije, Čelebonovićev sin Aleksa, slikar i istoričar umetnosti, sa kojim sam se posle Drugog svetskog rata viđao, bio je veoma iznenađen da je moj deda poreklom Jevrejin.

Po dolasku u Beograd otac me je upisao u nemačku osnovnu školu, pošto mu je, prema svemu sudeći, bilo veoma stalo da ja, za razliku od sestre, budem vaspitan kao Nemač. U tom cilju kupio je najpo-desnije knjige na nemačkom, kao što su Grimove bajke sa čudesno lepim ilustracijama u boji, Nibelunški ep u sažetom obimu, takođe sa ilustracijama i pesme za decu mog uzrasta. U školi je bilo dosta Srba i Jevreja. Sa mnom su učili Milutin Garašanin, Gradimir Bajloni, Aleksandar Đermanović, čiji je otac bio poznati advokat, a majka Nemica, čelistkinja beogradske filharmonije, i Ljubica Đorđević, ćerka čuvenog akademika. U to vreme Hitler se tek borio za vlast i u školi se još nije osećao zao duh antisemitizma. Sve je to doprinosilo da mi nemačka kultura postane dosta bliska, ali ne toliko da zaboravim i na korene svoje majke: Zigfrid je koegzistirao sa Kraljevićem Markom, a Brunhilda sa Vilom Ravijojlom. Do preloma nastaje tek posle smrti moga oca 1930, kada je majka preuzela ulogu mog vaspitača. U osamnaestoj godini osećao sam se daleko više Srbinom nego Nemcem: pa ipak, pred regrutnom komisijom 1940. godine pojavio sam se, zbog dokumenata, kao Beograđanin nemačke narodnosti.

U DRUŠTVU ARIJEVSKIH VRŠNJAKA

Kada je moj deda primetio da sam uveliko zaboravio nemački, odlučio je da leto 1936. godine ja i sestra provedemo među našim vršnjaci-

cima. Austrijancima: ja u letovalištu bečkih gimnazijalaca u Sankt Wolfgangzeu, a sestra u Boldauzenu. U to vreme Austrija, postojbina Hitlera, već je bila zahvaćena krizom identiteta: da li su Austrijanci dovoljno osobeni svojom istorijom i mentalitetom da bi živeli u posebnoj državi ili pak sudbina Nemačke, čak i nacionalsocijalističke, treba da bude i njihova sudbina? Ovakva dilema se osećala i u atmosferi sankt-wolfgangskog letovališta: imao sam utisak da je znatno veći broj mojih vršnjaka bio pronemački, odnosno prohitlerovski orijentisan. Do opasne zategnutosti i sukoba još nije dolazilo, ali su se zato mogle čuti žustre rasprave. Najvatreniji i najagresivniji je bio izrazito plavokosi Karl Hajnc koji je prema meni, još u samom početku, ispoljio izvesnu rezervisanost, verovatno zbog mog prezimena, a nešto kasnije me je, direktno zapitao: da li sam Jevrejin? Odgovorio sam da nisam, ali to nje ga nije razuverilo, pa je nastavio sa gotovo policijskim saslušanjem. „Gde stanuju tvoji?“ – zapitao me je. „U XIII becirku, Hicinger Hauptstrase“. Na to će on: „Naravno, u ulici bečkih Jevreja. Šta ima dalje da te pitam“. Udaljio se gotovo ljutit i od tada sa mnom nije progovorio ni jednu reč, a u njegovim očima, kada smo se mimoilazili, otkrivao sam prezir, ako ne i mržnju.

Zanimljivo je da je jedan Bečlija mojih godina voleo da se druži sa mnom. Bio je mali rastom, imao je kratku, crnu i sitno kovrdžavu kosu. Znam da se zvao Moric. Već samo njegovo lice ukazivalo je na njegovo jevrejsko poreklo. Da li je instinktivno osetio da sam i ja poreklom Jevrejin ili je tražio moje društvo da bi se donekle, pod okriljem moje visine, zaštitio od njegovih arijevskih vršnjaka spremnih da se sa njim ponekad i nepristojno našale, za mene je ostala tajna.

Letovanje u Sankt Wolfgangzeu bilo je značajno za mene zbog toga što sam po prvi put u životu posumnjao u germansko poreklo svog oca. Odmah po povratku u Beč, zapitao sam za ručkom svoju baku Beti i tetku Mariju Terezu: „Da li smo mi Jevreji?“ Baka se pravila kao da pitanje nije čula dok je deda rekao: „Glupost!“ Ali, već sutradan, tetka me je odvela u veliku robnu kuću „Gerngros“ da bi mi kupila tirolske kratke kožne pantalone, valjda zato da mi stavi do znanja da sam Austrijanac. Ipak, ovim odevnim predmetom moje sumnje nisu iščezle.

Vratio sam se u Beograd sa izvesnim olakšanjem. Majčino prisustvo i njen hercegovački dijalekt uveliko su umanjile moje nedoumice, bar za neko vreme. Priznajem da sam predosećao da bi saznanje o tome da sam po ocu Jevrejin, u to vreme, za mene bilo dosta mučno: morao bih da menjam neke svoje stavove, da pokazujem veće poštovanje prema svojim prijateljima Jevrejima i da, zajedno sa njima, podnosim sve

one neprijatnosti samo zbog toga što se čovek rodi kao Jevrejin umesto kao Nemačac ili Englez.

Maks Erenrajh 1944. godine

Odmah posle priključenja Austrije Nemačkoj, doputovala je tetka Marija Tereza, kako bi lično zamolila Čelebonovića da njegov advokat obavi sve neophodne pravne formalnosti oko dedine zaostavštine. Kada je preda mnom otvorila svoj kofer, sa zaprepaščenjem sam primetio na unutrašnjoj strani poklopca veliku Davidovu zvezdu! Nekada je bila prišivena ili zalepljena na postavi poklopca, a potom uklonjena, ali su tragovi zvezde ostali vidljivi. „Zar se nisi plašila“ – zapitao sam je – „da sa ovom zvezdom pređeš preko granice na kojoj su sada nemački carinici i policajci?“ Slegnula je ramenima: „Nisam na to obraćala pa-

žnju. Kofer je još iz vremena kada sam sa mamom provela leto u Italiji“. Tog dana sam shvatio, više nego ijednom, da je moj otac Jevrejin. Međutim, nešto drugo mi nije bilo jasno: zbog čega su njegovi roditelji odlučili da promene veru?

NEMAC ILI JEVREJIN

Posle toga dao sam se na fizionomijsko–antropološku analizu očeve najuže porodice i rodbine. Moja baka Barbara-Beti, rođena Erenrajh, budući da su ona i moj deda deca rođene braće, bila je tipična aškenaska Jevrejka: nos povijen u donjem delu, sa malom grbom u gornjem, usne debele, oniskog rasta. Imala je plave oči, ali takve boje kao i oči mnogih Jevrejki. Na nju su ličile i tetka Marija Tereza, nešto manje Frederika, dok se jedino za tetku Margaretu moglo da kaže da bi mogla, zbog plave kose, da bude Nemica. Alma fon Poljakov, rođena sestričina mog dede, pripadala je tipičnim crnokosim Jevrejka. Što se tiče mog dede Eduarda, jedino se po njegovom, pomalo papagajskom nosu moglo zaključiti da je semitskog porekla, a pred sam rat video sam prvi put Jozefa Rajsa, sina dedine sestre, koji je kao rumunski državljanin živeo više u Parizu nego u Bukureštu: bio je prototip aškenaskog Jevrejina. Pa ipak, ni posle ove analize, nisam bio sasvim

siguran u očevo poreklo: i dalje je postojala mogućnost, tako sam verovao, da budem Nemač.

Maksov deda Eduard Erenrajh sa unukom Hajncom, od kćerke Margarete Dorndorf, rođene Erenrajh (i Dorndorf je Jevrejin)

Istog dana kada su nemačke trupe počele da ulaze u Beograd podsetio sam se u kasno popodne da će Nemci odmah po ulasku pretražiti prostorije Anglo-američkog kluba koji se nalazio u Devojačkoj ulici (danas Andrićev venac), a član toga kluba bio sam i ja. Jedne pretpostavke sam se užasavao: ako niko nije uništio kartoteku i registre imena članova kluba, onda bi Nemci mogli lako da dođu do adresa članova i da ih odmah uhapsu. Nisam oklevao: iz Kneza Miloša odjurio sam u Devojačku ulicu i zatekao kapiju i vrata kluba otvorene. Neko je već bio pre mene u tim prostorijama, što sam zaključio po otvorenim vratancima ormana i izvučenim fiokama. Verovatno lopovi, uvereni da će

doći do vrednog plena! Nisu dirali fioku sa kartotekama ni registar članova kluba. Nisam oklevao: kako se u klupskim prostorijama nalazio kamin, sav kompromitujući materijal sam pocepao, ubacio u kamin i zapalio. Plamen je za kratko vreme sve podatke i tragove pretvorio u pepeo. I upravo kad sam bio spreman da se udaljim, čuo sam kroz razbijeni prozor kako se zaustavljaju neka kola. Provirio sam i, na zaprepašćenje, primetio kako dva nemačka oficira izlaze iz motornog vozila, neke vrste nemačkog džipa. Imao sam toliko vremena da se pre njih nađem u parteru i da kroz otvorena ili provaljena vrata poslastičarnice (mislim da je to bila Mendragićeva) i razbijeni izlog izađem na ulicu Kralja Milana i pobegnem pre nego što su Nemci primetili da ih je neko preduhitrio. Tako sam se spasao još prvog dana okupacije, a spavajući sebe spasao sam, tako verujem, i ostale članove kluba.

Nekoliko dana kasnije, na drvenim telefonskim banderama, zidovima kuća i tarabama pojavila su se dva štampana obaveštenja – jedno je bilo namenjeno Jevrejima, drugo Nemcima. U prvom se navodilo ko se sve smatra za Jevrejina – oni građani koji od četiri pretka imaju trojicu jevrejske vere – a takvi građani moraju da se prijave na Tašmajdanu. Ukoliko to ne učine, sledi smrtna kazna. U drugom obaveštenju, građani nemačke narodnosti pozivali su se da se neodložno prijave u Brankovoj 25: za Nemca smatrali su se i oni čiji je jedan od roditelja bio Nemač. Za mene je nastala teška dilema: pošto sam imao dva pretka arijevca, nisam morao da se prijavljujem, ali sam zato zbog oca Nemca, morao da se prijavim u Brankovoj ulici. Dvoumio sam se nekoliko dana da bih se, na kraju, odlučio za nemačku opciju. Kada sam izašao iz zgrade u Brankovoj kao beogradski folksdojčer, osetio sam se izdajnikom svih onih generacija Jevreja i Srba, koje su na svet dolazile i odlazile iz njega, verne svojoj prošlosti, svojoj veri, svojoj tradiciji. Vraćao sam se majci i sestri, Srkinjama, kao član nemačke narodnosne grupe, a u potvrdi o prijavi pisalo je da sam obavezan, kroz mesec dana, da dođem ponovo u Brankovu ulicu kako bih dobio legitimaciju o svojoj nacionalnoj pripadnosti. Bili su to najmučniji dani u mom životu. No, srećom nisu dugo trajali: kada su, posle kraćeg vremena, potopili „Hud“, najveći i najuboitiji ratni brod Engleske, odlučio sam, duboko potresen ovim događajem, da se više ne prijavljujem kao Nemač, bez obzira na sve moguće posledice.

U SRCU GESTAPOA

Sredinom maja 1941. zaposlio sam se u pivari Vajfert, za koju je moj deda, kao direktor filijale velike bečke banke, izdejstvovao poza-

mašni kredit za modernizaciju proizvodnih pogona. Direkcija je odlučila, zbog znanja nemačkog i svršenog abiturijenskog kursa, da budem pomoćnik šefa magacina, što je bilo pogodno mesto da tokom rata ne budem previše eksponiran pa niko u pivari, čak ni sam doktor Granberg, Vajfertov sestrić nije znao za pravo očevo poreklo. Jednog dana, krajem jeseni 1941, Granberg me je pozvao da dodem u otmenu vilu, u krugu pivare, kako bih ostvario jedan zadatak: pružajući mi beli koverat, rekao je da će me pivarski motorni tricikl odvesti u grad, do sedišta Gestapoa za Srbiju, smeštenog u zgradi predratnog Ratničkog doma. „Pazite“, rekao je, „ovo pismo treba da predate lično šefu gestapoa Majnsneru. On je već naredio stražarima da vas odvedu do njega.“ Bio je to grom iz vedra neba! Obreti se u središtu organizacije od koje smo ja i toliki građani strepili! Nisam se usudio da kažem da je meni, kao mogućem Jevrejину, nezgodno da obavim ovu misiju. Rastajući se od mene, Granberg je dodao: „Uručite moje pozdrave generalu“. Sve se odvijalo onako kako mi je Granberg rekao: narednik sa ambblemom mrtvačke glave otpratio me je do vrata svog komandanta, otvorio i rekao sa praga: „Kurir doktora Granberga“.

Očekivao sam da ću se naći pred čovekom surovog izgleda kakav je mogao da priliči jednom od šefova organizacije, sinonima ljudskog zla. Međutim, našao sam se pred čovekom fine, ugladene spoljašnosti. Ličio je na filmskog glumca Kurta Jirgensa, samo nešto otmenijeg izgleda i držanja. Zar je moguće da jedan gestapovac može tako da izgleda, pomislio sam pokušavajući da se priblerem i da mu objasnim cilj moje posete. Malo se nasmešio videći moju zbunjenost, verovatno već naviknut na tako ponašanje posetilaca. Predajući mu pismo rukom koja je zadrhtala, ponovio sam Granbergove reči. Kasnije sam saznao da neke Beograđanke iz viših krugova nisu mogle da odole šarmu gestapovskog generala, među njima i dve sestre iz jedne poznate porodice: obe su bile njegove ljubavnice i obe posle oslobođenja streljane. Posle ovog kako se čini dobro obavljenog zadatka predavao sam još dva puta pismo generalu Majnsneru, i dva puta generalu Turneru, komandantu Beograda. Jednom sam odlazio i u zgradu Skupštine, ali se ne sećam imena pukovnika kome sam takođe predao Granbergovo pismo. Dugo vremena nisam mogao da shvatim prave razloge ove moje kurirske šetnje između jednog uglednog, bogatog beogradskog Nemca i ličnosti sa vrha okupacijskih vlasti. Tek kad se rat završio, saznao sam da su Granberg i njegov ujak Vajfert bili ugledni članovi masonske lože, pa bi stoga moglo da se zaključa da je masonstvo možda bilo prisutno u najvišim instancama Vermahta.

Posle rata Granberg mi se izvinio kada sam mu objasnio da je moj otac jevrejskog porekla. „Budite sigurni da vas ne bih slao u ovakvu misiju da sam znao za poreklo vašeg oca. Bio sam na sahrani vašeg dede i, ako se ne varam, obred je bio katolički. Znaite, svakim pismom doprinosili ste tome da se spasi po jedan ljudski život.“

U sedište Gestapoa odlazio sam, nezavisno od odlaska generalu Majsneru, još dva puta: prvi put radi jednog svedočenja, a drugi put povodom prijave da sam Jevrejin. I u jednom i u drugom slučaju izlagao sam se opasnosti da se otkrije moje jevrejsko poreklo. No, pret hodno da se zadržim na jednoj od veoma dramatičnih epizoda iz moje okupacione biografije.

SVEDOK PROTIV PRIJATELJA

Početakom 1942. upoznao sam se, na jednom žuru, sa N., devojkom nešto mlađom od mene. Bila je izrazita crnka i, možda baš zbog toga, svidela mi se. Od tog dana počeli smo da se često vidamo, uglavnom na moje insistiranje. Zaljubio sam se. Bila je ćerka jednog uglednog Beograđanina, stanovala je u porodičnoj vili na Kotež Neimaru, a posle završene mature opredelila se za umetnost – pevanje i pozorište. Kako je zima bila oštra, odlazili smo često u bioskope i poslastičarnice, najradije u onu u prostorijama sadašnje knjižare, zdanju Srpske akademije nauka i umetnosti, poznatoj po svojim indijanerima i tortama. Obično smo sedeli za stolom na galeriji, omiljenom mestu parova. Negde sredinom marta, rekla je da u pet časova popodne otvorim Radio Beograd i da će ona, u okviru zabavne emisije, otpевati „Habaneru“.

Govorila je lepim, dubokim glasom. Očigledno, podražavala je Zaru Leander, Švedanku koja je u to vreme bila u zenitu karijere. Slušao sam je još dva ili tri puta, sve deprimiraniji saznanjem da ja u ovu vezu ulažem daleko više osećanja nego ona.

Šetajući se jednog prijatnog martovskog popodneva, sreli smo mog prisnog druga iz gimnazije Aleksandra Jovanovića. Nasmejali su se kad sam ih predstavio, pa su se, umesto stiska ruke, zagrlili. Družili su se kao deca, ali se dugo nisu videli. „Kako su ti majka i braća?“ „Branko i majka su sa mnom, a Mima je u partizanima“, odgovorio je on. „To se i očekivalo“, rekla je. Rastajući se od Aleksandra, N. je rekla: „Dođite ti i Maks, sutra kod mene. Roditelji još neće da se vrate iz unutrašnjosti.“ Pristali smo.

Sutradan u kasno popodne, ja i Aleksandar obreli smo se u njenoj vili. Ostavljala je utisak da je srećna što smo došli. Kao što je i moglo

da se očekuje, N. i Aleksandar podsećali su se svog detinjstva. Kada smo tu temu iscrpli, N. je rekla: „Da slušamo šlagere i, ako hoćete, da igramo.“ Među pločama se nalazila i „Habanera“.

Igrala je, odmah se to videlo, temperamentnije od nas. I tako u priči, muzici i igri, proveli smo jedno prijatno popodne. Posle toga N. je proredila naša viđenja. Tek krajem marta smo se sastali. Tog popodneva padao je krupan vlažan sneg. Kako nije bilo vreme za šetnju, predložio sam da odemo u bioskop ili u omiljenu poslastičarnicu. Odbila je, ali predloživši da me ona negde odvede. Pristao sam. Bila je daleko nervoznija nego obično, a u toj svojoj nervози i primetno odsutna.

To ‘negde’ bila je nova predratna petospratnica u nekadašnjoj Frankopanovoj, a danas Resavskoj ulici, druga ili treća s desne strane od ugla Kralja Milana. Idući ovom odredištu, pokušavao sam da je uhvatim za ruku, ali me je gotovo grubo odbila. Nešto se, očigledno, u njoj dešavalo. Ubrzo, ne govoreći ništa, stigli smo do cilja: preko puta su se nalazile prostorije predratnog Britanskog kulturnog centra. I dalje ćuteći, dok smo se peli, zaustavismo se pred vratima, ne sećam se više, prvog ili drugog sprata. Zazvonila je energično i ubrzo su se vrata otvorila. Na njima se pojavio nemački narednik. „Servus Vili“, rekla je i bez ikakvog oklevanja i objašnjenja uputila se u najbližu prostoriju. „Šta stojiš?“, rekla je videći kako oklevam da pređem preko praga. Krenuo sam za njom zbunjen što za narednika Vilija to nije ništa neobično.

Bilo je toplo u sobi u koju smo ušli, više skućenoj nego prostranoj, što je doprinosilo prijatnom, intimnom štimungu. U njoj - širi kauč, presvućen velurom svetle kakao boje i dve fotelje školjkastog oblika, iste boje, stočić i na njemu ‘blaupunkt’ radio.

„Sedi, šta čekaš“, rekla je nešto blažim glasom. Seo sam na kauč i ona, za mnom. Divna prilika za izlive nežnosti – pomislio sam, ipak svestan da je sve to neshvatljivo, neočekivano i zato neostvarljivo. Zatim je Vili zakucao na vrata i sa praga obratio se N. Rekla je: „Brendi“, a onda je okrećući se meni zapitala: „Šta ćeš ti?“ Rekao sam: „Čaj, ako može sa malo ruma.“

Ćutali smo. Prozrevši moju nameru da je uhvatim za ruku kako bih je smirio i dao na znanje da moja osećanja prema njoj ostaju ista uprkos Viliju, u ovoj toploj sobi u kojoj se ona ne oseća nimalo čudno, N. je hitro ustala i ponovo prišla prozoru. Bilo mi je jasno da izbegava svaku intimnost sa mnom i svaki razgovor o tome kako i zašto smo se obreli u stanu očigledno rekviriranom za visoke nemačke oficire. Jednog trenutka se odvojila od prozora, kroz koji su se jasno videle krupne martovske pahulje kako ih raznosi košava, krenuvši odlučno prema

vratima. No, nije ih otvorila. Zastala je. Kao da se predomislila da uradi ono što je naumila, pa se ponovo uputila kauču i sela do mene, samo na nešto većem odstojanju nego pre toga. Ubrzo se pojavio Vili noseći spretno tacnu sa čajem i brendijem. Ispijala je nervozno iz fine kupaste čašice, stavljajući mi svojim ćutanjem do znanja da ne zapodevam razgovor. Poslušao sam je u želji da što pre ispijem aromatični topli čaj u nadi da će se sve razjasniti kada se ponovo nađemo na ulici.

„Hajdemo“, rekla je videvši da sam ispraznio šolju i da je i meni stalo da se što pre udaljimo iz ovog ambijenta. Već je počelo da se smrkava kada smo se našli na ulici. Sneg je nešto prorodio. Dozvolila je da je držim pod ruku stotinak metara ali samo do prekoputa kupolastog starog oficirskog doma. „Idem kući“, rekla je, „nemoj da me pratiš!“ Porazilo me je njeno ponašanje. „Kada ćemo se videti?“, upitao sam dok se ona udaljavala iako sam znao da je to neopoziv kraj i da ništa neće moći da izmeni njenu odluku. Pratio sam je pogledom sve dok njen svetlosivi mantil nije utonuo u pomrčinu još pre nego što se našla kraj manješkog parka.

Dvadesetak dana kasnije čuo sam da se Aleksandar nalazi u zatvoru Gestapoa. Nije se znalo zbog čega. A posle nekoliko dana, dobio sam poziv da se i ja pojavim pred zloglasnom organizacijom. Šta sam drugo mogao da učinim nego da se odazovem pozivu u strahu da možda nisu ušli u trag očevom poreklu. Islednik je počeo sa generalijama: naveo sam da mi je majka Srpkinja a otac Namac, izbegavajući da kažem – Austrijanac. „Šta ste onda vi po narodnosti?“, zapitao me je. „Srbin“, odgovorio sam, „budući da je otac umro u mojoj devetoj godini a majka me odgojila u srpskom duhu.“ Nije oko toga, srećom, pravio pitanje, nego me je zapitao ko su moji prijatelji. Tek tad sam posumnjao da me je Gestapo pozvao kao svedoka u vezi sa Aleksandrovim hapšenjem. U prvi mah izbegavao sam da ga pomenem, ali kada mi je bilo jasno da islednik cilja na njega, naveo sam mu ime. „Dobro“, rekao je islednik, „a ko su vaši zajednički prijatelji?“. Više ništa nisam krio. Rekao sam: „N.“ Posle toga morao sam da ispričam o Aleksandrovom i mom susretu sa N. i ukratko opišem kako je proteklo to popodne. Nisam ništa prećutao. „Sećate li se da je Aleksandar, u vašem prisustvu, zatražio od N. da mu nabavi belu masnu boju, kako bi ispisivao antinemačke parole?“ Bio sam krajnje iznenađen pitanjem i saznanjem da je N. mogla da optuži Aleksandra za jednu takvu stvar, pošto se za sve vreme boravka u vili N. nismo odvajali. Odlučno sam opovrgnuo tvrdnju N., ističući kako mi se Aleksandar žalio, više nego jednom, što zbog svog najstarijeg brata, komuniste, ima mnoge nepri-

jatnosti. „Zar verujete“, uveravao sam islednika, pribegavajući laži, da bih ja, ogorčeni antikomunista, mogao da se družim sa jednim fanatičnim komunistom?“ Ove reči su izgleda delovale, pa je islednik prestao sa ispitivanjem, ali zahtevajući od mene na kraju da u zapisniku potvrdim svoju izjavu da se osećam Srbinom iako mi je otac Nemač. Iz Gestapoa sam izašao srećan što sam ponovo na slobodi ali uznemiren zbog potpisane izjave.

Nisu prošla ni tri dana kada me je kod kuće potražio Aleksandrov brat Brana. „Acu su pustili“, rekao je još sa praga. „Bolestan je. Hoće da ti saopšti nešto veoma važno.“ Krenuli smo zajedno u Karađorđevu ulicu, gde su stanovali. Aleksandra sam zatekao u krevetu ispijenog lica, veoma bledog. Očigledno, boravljenje u zatvoru doprinelo je pogoršanju procesa u plućima obolelim od tuberkuloze još pre pola godine. Nismo se ni rukovali a on je rekao svojim drhtavim glasom: „N. me je otkucala. Zamisli, suočili su nas u Gestapou! Pretvarala se da su i nju uhapsili. Znaš zbog čega su me uhapsili? Tvrde da sam od N., kada smo bili kod nje, zahtevao da mi nabavi belu masnu boju kako bih ispisivao antinemačke parole. Čista nameštaljka!“ Ove reči je izgovorio pred bratom i majkom. Uoči oslobođenja Aleksandar je umro.

N. nisam video sve do samog kraja rata. Za to vreme pokušavao sam da saznam šta je bilo sa njom, ali niko nije mogao da kaže nešto određeno. Jedna osoba je tvrdila da je, tokom rata, bila ljubavnica pomoćnika rukovodioca sektora Radio-Beograda pod vojnom kontrolom, koji se upravo u to vreme proćuo emitovanjem nemačke pesme „Lili Marlen“. Neko je pak tvrdio da ju je njen ljubavnik naterao da sarađuje sa Gestapoom i da je jedino tako mogla da dobije vizu za Nemačku gde je nameravala da studira; u to vreme, saveznički bombarderi još nisu počeli da razaraju nemačke gradove i fabrike.

I tako, tek na osnovu ovih podataka mogao sam donekle da shvatim njeno ponašanje. Sve je ukazivalo na to da je počela da se zabavlja sa mnom samo zato da bih, u pogodnom trenutku, ja kao anglofil mogao da budem njena žrtva. Međutim, susret sa Aleksandrom, bratom poznatog beogradskog komuniste, doprineo je tome da za svoju žrtvu, umesto mene, izabere njenog druga iz detinjstva. Neko vreme morala je da se koleba između mene i Aleksandra, da bi tek u stanu svog ljubavnika odlučila ko će od nas dvojice da bude žrtva. Da je izbor N. pao na mene, verovatno da prića o jednoj čudnoj ratnoj romansi ne bi mogla da bude ispričana.

NERAZJAŠNJENA MISTERIJA

Ubrzo posle rata dobio sam poziv od Komisije za ratne zločine. Predsednik komisije zahtevao je od mene da svedočim protiv uhapšene N., optužene da je kriva za smrt Aleksandra Jovanovića. Pokušavao sam da izbegnem, ali uzalud. Predsednik me je priterao uza zid ovim rečima: „Ne zahtevam od vas da objašnjavate šta se 1942. godine zbio, već samo da ponovite reči koje je pokojnik rekao vama pred bratom i majkom.“ Nije bilo odstupnice: iako nisam želeo da naudim N, ponovio sam ih iz obzira prema Aleksandrovoj majci i bratu. N. su osudili, mislim, na šest godina zatvora, ali su je ubrzo oslobodili zbog toga što je bila u drugom stanju. Nisam mogao da ustanovim da li je tokom rata, kako se pričalo, neko vreme boravila u Nemačkoj. Udala se ubrzo po oslobođenju. Kada je bila puštena iz zatvora, završila je Filozofski fakultet, razvela se, otputovala u Italiju i udala se za jednog poznatog rimskog slikara. Umrula je šesdesetih godina, od raka. Ima dosta nejasnoće u njenom odnosu prema meni i Aleksandru. Zbog čega mene nije potkazala, iako sam joj jednom priznao da sam uništio kartoteku Anglo-američkog kluba i da verujem da mi je otac jevrejskog porekla? Možda nije shvatala, u to vreme, pravi značaj svega toga? Zbog čega je izdala Aleksandra, svog tako dobrog druga iz detinjstva? Nisam nikada pokušavao da dođem do optužnice protiv nje, ali je moj kum, koji je u Istorijskom arhivu tragao za dokumentom o suđenju njegovom ocu, predratnom pukovniku u obaveštajnom odeljenju Ministarstva vojske, osuđenom na smrt – naišao u dosijeu sa suđenja generalnom opunomoćeniku za privredu Srbije Nojhauzenu, zapisnik u kome se navodi kako sam ja bio glavni svedok! Tokom trajanja moje veze sa N. ja sam, doduše, jednom prilikom rekao kako povremeno odlazim Nojhauzenu u svojstvu nabavljača materijala neophodnog za pivaru i ništa više. Misterija sve do danas nerazjašnjena.

Nekoliko meseci posle saslušanja „slučaja Aleksandar i N.“ našao sam se ponovo u Gestapou kao svedok, samo ovog puta kao svedok istine o samom sebi. Čim sam se našao pred islednikom, zapitao me je: „Da li ste Nemač ili Jevrejin?“ „Znate, moj otac je Nemač rođen u Beču, a majka Srпкиnja iz Mostara. Međutim, kako mi je bilo tek devet godina kada je otac umro, ja sam tokom vremena postao Srbin.“ Odgovor je, čini mi se, nešto zbunio islednika. „Raspolazete li dokumentima iz kojih se vide vera i poreklo vašeg oca i njegovih roditelja?“ Na moj potvrđan odgovor, klimnuo je glavom i dodao: „Onda ih donecite sutra“.

Prvi put u životu otvorio sam očevu krštenicu. Velikim, gotskim slovima pisalo je TAUFSCHHEIN (krštenica), roditelji rimokatolici, kum Teodor Riter fon Stefanović Vilovski, Vojvođanin srpskog porekla, koji je temeljno proučio hidrološku situaciju u zoni dunavskog sliva a poznat i kao pisac. Nisam otkrio ništa sumnjivo pa sam gotovo spokojan sutradan otišao do Gestapoa. Predao sam isledniku krštenicu. Videlo se, po njegovom držanju, da je temeljno posmatra i proučava. Međutim, prevario sam se: svoju pažnju islednik je usredsredio na jedan deo krštenice, ali ne znam koji – dva puta je pokazao spremnost da je sklopi i dva puta se zadržavao na za njega verovatno sumnjivom ili nedovoljno jasnom podatku. Zatim je sa krštenicom u ruci otišao u susednu sobu i, posle nekoliko minuta, vratio se sa ozbiljnim, postarijim čovekom izrazito tamnih očiju. Čim je ušao, onako stojeći, rekao mi je da ustanem. Poslušao sam ga: prvo je osmotrio moj stas i visinu, zatim se približio da osmotri moje lice. Bio je kratak: „Stas nordijski, oči sivoplave, kosa svetlosmeđa, ali čelo i usne bi mogle da budu semitske“, konstatovao je i odmah izašao. Islednik je počeo ponovo da razgleda krštenicu, potom je sklopio i vratio mi je bez reči. Bio je kraj avgusta, možda najtopliji dan leta, suviše neugodan da se troši energija na razrešenje jedne dileme od koje nije zavisila sudbina Trećeg rajha već sudbina jednog mladića koji je zaboravio da je Nemač. Brišući maramicom oznojeno čelo, islednik je na kraju rekao: „Možete ići“.

Šta mu nije bilo jasno, pitao sam se dok sam silazio niz stepenice Gestapoa. Prema mojoj oceni, očeva krštenica nije mogla da me optuži i prokaže. Svoju dilemu sam razrešio čim sam izašao iz zgrade i otvorio krštenicu: ovog puta odmah sam uočio šta je moglo da bude fatalno za mene – moj otac je rođen 1889. godine, ali su ga krstili tek 1894, znači posle pet godina! Podatak, koji je mogao da znači da je moj roditelj došao na svet kao Mojsijev potomak. Vraćajući se kući, razmišljao sam o tome kako bi se islednik odnosio da mu je bilo poznato da su moja visina i moj stas umesto jevrejskih bili uslovljeni hercegovačkim genima?

PODVUČENO: JEVREJIN!

Imao sam posla sa nemačkom vojnom policijom i pred sam kraj okupacije. Zadržao sam se kod jednog mog prijatelja duže nego što je propisivao policijski čas. Nisam mogao da prespavam kod domaćina pa sam odlučio da, uprkos prekoračenju vremenske granice, pokušam da se dokopam svoje ulice i svoje kuće. Svest da se bliži kraj okupaci-

je doprinela je tome da mi je popustila predostrožnost a ojačala nada da će se noćna avantura dobro završiti. Tačno pored Voznesenske crkve, u ulici Kneza Miloša, opazio sam u polumraku slabo osvetljene ulice dobro poznatu siluetu: feldžandarmerijski par sa kacigama i metalnim tablama na grudima. „Halt!“ – uzviknuo je jedan od njih. Poslušao sam, čekajući da mi pridu. „Nahtausvajs“ – rekao je krupniji. Nisam ga imao već samo potvrdu da sam zaposlen u pivari kao snabdevača Vermahta. „Nije to nahtausvajs. A ako ga nemate, onda vas vodimo u policiju“. Ništa mi drugo nije preostalo nego da se poslužim lažima, igrajući na osetljivost dvojice Nemaca. „Kriv sam“, počeo sam da se pravdam, „vraćam se od svoje devojke. Znae, meni je otac Nemaac. Nisam u redovima Vermahta samo zato što sam tuberkulozan a stanujem u ovoj ulici.“ Svojom visinom od 193 centimetra i 59 kilograma težine, mogao sam da odajem teškog bolesnika. „Da ga pustimo?“, obratio se stariji i krupniji onom drugom. Ovaj je samo klimnuo glavom. Besumnje, psihologija kraja rata delovala je i na njihovu svest. Dva meseca kasnije Beograd više nije bio okupirani grad.

Moje poreklo više nije moglo da me otera u smrt. Tek početkom 1945. godine preko Radio-Londona i „Politike“, saznao sam da su gotovo svi Jevreji okupirane Evrope završili život u koncentracionim logorima, a najviše u Aušvicu. Među njima i sve moje tetke i moj stric. Baka je od bolesti umrla u Beču pre nego što su bečke Jevreje počeli da odvode u Minsk, gde su ih usmrtili u primitivnim gasnim komorama.

Godine 1986. saznao sam konačno, posle upornog traganja, kada su i gde članovi porodice Erenrajh stradali. Međunarodna služba za identifikovanje žrtava Holokausta u gradu Arolsenu, u Nemačkoj, saopštila mi je da su svi moji ubijeni zato što su Jevreji, a reč Jevrejin bila je podvučena, reklo bi se samo zato da se otkloni eventualna nedoumica o poreklu moga oca. Kakva ironija! Dok moji najbliži nisu bili uništeni, njihovi koreni i njihova etnička i verska pripadnost dugo su za mene ostajali nepoznanica. Ali, tek kada su nestali u ognju i dimu Holokausta, otkrilo mi se sve što je kao istorija i kao sudbina određivalo egzistenciju naroda čiji su tragični učesnici bile i tolike generacije očevih predaka.